

**UCHWAŁA NR XXV/219/2021
RADY GMINY OBROWO**

z dnia 19 marca 2021 r.

**w sprawie przyjęcia do realizacji „Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy
w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie dla Gminy Obrowo na rok 2021.**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2010r., poz. 713 i 1378) oraz art. 6 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2020 poz. 218 i 956) Rada Gminy uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie dla Gminy Obrowo na rok 2021”, w brzmieniu określonym w załączniku nr 1 do niniejszej uchwały

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Obrowo.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko - Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Roman Skórski

Załącznik do uchwały Nr XXV/219/2021
Rady Gminy Obrowo
z dnia 19 marca 2021 r.

**GMINNY PROGRAM PRZECIWDZIAŁANIA
PRZEMOCY W RODZINIE
I OCHRONY OFIAR PRZEMOCY W RODZINIE
DLA GMINY OBROWO NA ROK 2021**

Obrowo 2021r.

SPIS TREŚCI

I. Podstawy prawne

II. Wstęp

III. Ocena gminnego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie na lata 2015 – 2020

IV. Diagnoza problemu przemocy w Gminie Obrowo

V. Założenia programu

VI. Cele programu

VII. Zadania programu

VI. Realizatorzy programu

VII. Harmonogram programu

VIII. Monitoring i ewaluacja

IX. Finansowanie programu

I. PODSTAWY PRAWNE

1. Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2021 (M.P. 2021r. poz. 235)
2. Ustawa z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2020 poz. 218 i 956);
3. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tj. Dz. U. 2020 poz. 1876);
4. Ustawa z dnia 26 października 1992 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz. U. 2019 poz. 2277 z 2020r., poz.1492);
5. Uchwała Nr XL/247/2014 Rady Gminy Obrowo z dnia 27 czerwca 2014r. w sprawie przyjęcia „Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Obrowo na lata 2014 - 2020”.
6. Uchwała Nr XXIV/193/2020 Rady Gminy Obrowo z dnia 22 grudnia 2020 roku w sprawie Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Narkomanii oraz innych uzależnień na 2021 rok.
7. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r.- Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tj. Dz. U. 2020r. poz. 1359);
8. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks Karny (Dz. U. 2020 poz.1444).
9. Ustawa z dnia 17 listopada 1964r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2020r. poz. 1575, z późn. zm.)

II. WSTĘP

RZEMOC W RODZINIE TO ZAMIERZONE I WYKORZYSTUJĄCE PRZEWAGĘ SIŁ DZIAŁANIE PRZECIW CZŁONKOWI RODZINY, NARUSZAJĄCE PRAWA I DOBRA OSOBISTE, POWODUJĄCE CIERPIENIE I SZKODY.

PRZEMOC W RODZINIE CHARAKTERYZUJE SIĘ TYM, ŻE:

1. **JEST INTENCJONALNA** Przemoc jest zamierzonym działaniem człowieka i ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary.
2. **SIŁY SĄ NIERÓWNOMIERNE** W relacji jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza a sprawca silniejszy.
3. **NARUSZA PRAWA I DOBRA OSOBISTE** Sprawca wykorzystuje przewagę siły narusza podstawowe prawa ofiary (np. prawo do nietykalności fizycznej, godności, szacunku itd.).
4. **POWODUJE CIERPIENIE I BÓL** Sprawca naraża zdrowie i życie ofiary na poważne szkody. Doświadczenie bólu i cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony.

Zgodnie z „Polską Deklaracją w Sprawie Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie” z 1995 r. *„Każdy człowiek ma prawo do życia w środowisku rodzinnym, wolnym od przemocy, która jest naruszeniem praw i dóbr osobistych”.*

Z badań dotyczących rodziny, a także obserwacji życia społecznego wiadomo, że ludzie bardzo niechętnie przyznają się do przemocy wewnątrz rodziny.

W Polsce trudno jest określić skalę tego zjawiska. Co roku zgłaszanych jest kilkanaście tysięcy spraw związanych bezpośrednio z przemocą domową, spraw o znęcanie się nad rodziną. W tym samym okresie policja rejestruje około miliona awantur domowych, do których jest wzywana.

Przemoc jest zjawiskiem występującym powszechnie w naszym społeczeństwie i dotyka rodzin o różnym statusie społecznym.

Znaczny odsetek Polaków, zna w swoim otoczeniu, sąsiedztwie takie rodziny, o których słyszeli lub wiedzą, że dochodzi w nich do różnych form przemocy.

Powszechnie przemoc traktowana jest jako akt godzący w osobistą wolność jednostki, przyczyniający się do jej fizycznej, a także psychicznej szkody, wykraczający poza społeczne zasady wzajemnych relacji i zmuszanie jej do zachowań niezgodnych z własną wolą. Przemoc upokarza, wywołuje cierpienie, rodząc

tym samym nienawiść i pragnienie odwetu.

Przemoc w rodzinie może przybierać różne formy:

- **Przemoc fizyczna** - popychanie, odpychanie, obezwładnianie, przytrzymywanie, policzkowanie, szczypanie, kopanie, duszenie, bicie otwartą ręką i pięściami, bicie przedmiotami, użycie broni, porzucenie w niebezpiecznej okolicy, nieudzielanie koniecznej pomocy, itp.
- **Przemoc psychiczna** – wyśmiewanie poglądów, religii, stała krytyka, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna, domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu, pożywienia, wyzywanie, upokarzanie, stosowanie gróźb, itp.);
- **Przemoc seksualna** – wymuszanie współżycia seksualnego i nieakceptowanych praktyk seksualnych, demonstrowanie zazdrości, krytyka, wyśmiewanie zachowań seksualnych, wymuszanie praktyk seksualnych z osobami trzecimi, itp.;
- **Przemoc ekonomiczna** – odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwianie podjęcia pracy zarobkowej, niezaspokajanie podstawowych materialnych potrzeb materialnych, itp..

Przemoc w rodzinie nie jest zjawiskiem pozostającym na marginesie życia społecznego, zjawisko przemocy rozwija się w zastraszająco szybkim tempie i dotyka wszystkie grupy społeczne.

Przemoc dotyka nie tylko rodziny. Jest to zjawisko społeczne o szerokim kontekście:

- Przemoc w grupach rówieśniczych, w szkołach, internatach, itp.;
- Przemoc na ulicy, na stadionach;
- Przemoc w środkach masowego przekazu;
- Przemoc związana z uzależnieniem od alkoholu, narkotyków;
- Przemoc w państwach źle rządzonych, z dyktaturą itp.;
- Przemoc międzynarodowa.

Wspólną cechą tych wszystkich zjawisk jest chęć podporządkowania sobie, wykorzystywania słabszej strony przez silniejszą.

Skutki przemocy w rodzinie

Przemoc w rodzinie jest doświadczeniem traumatycznym, której skutkiem są bezpośrednie szkody zdrowotne (w obszarze zdrowia psychicznego i fizycznego), a także koszty ekonomiczne i społeczne. Osoby, które przez dłuższy czas doświadczają przemocy charakteryzują się: niską samooceną, wykształceniem biernych mechanizmów radzenia sobie z przemocą, wysoką zależnością od swoich partnerów, izolacją społeczną, podwyższonym niepokojem i depresją.

Mają poczucie winy za to, co dzieje się w ich związku, są podporządkowani sprawcy, odczuwają do

niego ambiwalentne poczucie lojalności. Często nadużywają alkoholu, środków przeciwbólowych, leków, zapadają na choroby związane z przebywaniem w długotrwałym stresie.

Osoby doświadczające przemocy cechują się znacznie obniżoną zdolnością do uczestniczenia w życiu społecznym. Negatywnych skutków przemocy w rodzinie doświadczają także dzieci, które niejednokrotnie są świadkami przemocy rodzicielskiej.

U dzieci tych wzrasta ryzyko wystąpienia problemów emocjonalnych i zaburzeń zachowania, takich jak odczuwanie niepokoju, depresja, samouszkodzenia, osłabienie koncentracji objawiające się np. osiąganiem niskich ocen w szkole, pogorszeniem samopoczucia, nieposłuszeństwem, agresją wobec otoczenia, występowaniem koszmarów sennych, moczeniem nocnym, pojawieniem się dolegliwości fizycznych będących efektem stresu psychologicznego.

U dzieci będących świadkami przemocy domowej zwiększa się ryzyko pojawienia się w przyszłości problemów związanych ze zdrowiem psychicznym. Istnieje zwiększone prawdopodobieństwo, że takie dzieci będą częściej sięgały po alkohol i stosowały przemoc wobec członków swojej rodziny.

Zaburzeniami psychicznymi, których mogą doświadczać ofiary przemocy są m. in.:

- Ostra reakcja na stres, której towarzyszy wyczerpanie fizyczne, nadmierna wrażliwość, słabsza umiejętność radzenia sobie z trudnościami, stan oszołomienia z zawężeniem pola świadomości i uwagi, niemożność zrozumienia bodźców, zaburzenia orientacji, częściowa lub całkowita amnezja, reakcja zamierania, stan pobudzenia i nadmiernej aktywności, autonomiczne objawy panicznego lęku.

- Zaburzenia adaptacyjne, do objawów których należą: obniżenie nastroju, poczucie bezradności, napięcie emocjonalne, przygnębienie, lęk, niekiedy zaburzenia zachowania. Objawy w znacznym stopniu utrudniają życie społeczne, a nawet wykonywanie rodzinnych obowiązków.

- Zespół stresu pourazowego, któremu towarzyszy intensywny strach, przerażenie, bezradność, ciągle przypominanie o sobie i doświadczeniu po raz kolejny zdarzenia, które było traumatyczne. Osoby z zespołem stresu pourazowego (PTSD), miewają problemy ze snem -pojawiają się koszmary, unikają aktywności, miejsc i ludzi kojarzących się z urazem. Czują się odrzucone przez innych ludzi, nie potrafią im zaufać, nie widzą perspektyw na przyszłość, gorzej wykonują swoją pracę. Uważają się za nic nie warte i często winią siebie za to, co im się stało.

- Depresja, czyli obniżenie nastroju, które trwa przez większość dnia i obecne jest codziennie. Towarzyszy temu utrata zainteresowań i odczuwania radości, spadek energii, nadmierne zmęczenie, poczucie winy, mogą pojawić się myśli samobójcze, trudności z koncentracją, problemy z pamięcią, spowolnienie psychomotoryczne.

- Fobia społeczna, osoby nią dotknięte obawiają się oceny ze strony innych, upokorzenia, skompromitowania. Unikają sytuacji, w których mogłyby znaleźć się w centrum zainteresowania, występuje u nich lęk w sytuacji ekspozycji społecznej. Podczas kontaktów z otoczeniem mogą się u nich pojawiać zaczerwienienia, drżenie, nudności, potrzeba natychmiastowego oddania moczu.

- Zaburzenia somatyczne, dotyczą osób, które często skarżą się na różnego rodzaju dolegliwości somatyczne, które prowadzą do szukania pomocy u lekarzy specjalistów. Osoby odczuwają bóle różnego rodzaju (objawy skórne, w klatce piersiowej, jamie brzusznej, ze strony układu moczowo-płciowego).

- Zaburzenia dysocjacyjne są to zaburzenia pochodzenia psychogenne, ściśle związane w czasie ze zdarzeniami urazowymi. Osoby mogą doświadczać amnezji, fugi dysocjacyjnej, osłupienia dysocjacyjnego (stupor), nieuzasadnionej medycznie utraty władzy w kończynach.

- Uzależnienia, niektóre z występujących zaburzeń mogą zwiększyć ryzyko uzależnienia od alkoholu, narkotyków lub innych środków psychoaktywne

Przemoc w rodzinie jest przestępstwem. Przemoc, jako przestępstwo przeciwko osobom bliskim, jest ścigana na mocy prawa:

art. 207 § 1 K.K. i **art. 191 § 1 K.K.** – przemoc ścigana z urzędu,

art. 197 § 1 K.K. i **art. 209 § 1 K.K.** - przemoc ścigana na wniosek pokrzywdzonego.

Ściganie z urzędu polega na prowadzeniu przez prokuratora i policję postępowania niezależnie od woli i zgody osoby pokrzywdzonej. Wycofanie skargi lub odmowa zeznań nie jest podstawą do umorzenia postępowania, jeśli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniono przestępstwo.

Ściganie na wniosek polega na wszczęciu postępowania na wniosek osoby pokrzywdzonej (postępowanie nie może być wszczęte bez zgody osoby pokrzywdzonej).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie określiła kompetencje poszczególnych **samorządów**, w tym - **gminnego**. Wprowadzony został obowiązek opracowania gminnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a zatem:

- opracowanie i realizacja gminnego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar przemocy w rodzinie;
- prowadzenie poradnictwa i interwencji w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności poprzez działania edukacyjne, służące wzmocnieniu opiekuńczych i wychowawczych kompetencji rodziców w rodzinach zagrożonych przemocą w rodzinie;
- zapewnienie osobom dotkniętym przemocą w rodzinie miejsc w ośrodkach wsparcia;
- tworzenie zespołów interdyscyplinarnych.

Jednocześnie, w powyższej ustawie określono kompetencje i nowe możliwości pozostałych służb i jednostek, m.in. policji, prokuratury, sądu, służby zdrowia (lekarze rodzinni mają możliwość wystawienia ofiarom przemocy domowej bezpłatnego zaświadczenia lekarskiego z doznanych obrażeń), zastosowanie

przez prokuraturę na wniosek policji eksmisji sprawcy z miejsca pobytu lub zamieszkania w czasie 48 godzin, odebrania przez pracownika socjalnego dziecka z domu, w którym w wyniku przemocy zagrożone jest jego życie lub zdrowie – to tylko niektóre nowe sposoby pomocy osobom pokrzywdzonym w sposób dla nich najmniej uciążliwy.

30 listopada 2020r. weszły w życie przepisy ustawy z 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2020 poz. 956). Na ich podstawie Policja otrzymała nowe uprawnienie w postaci możliwości wydania wobec osoby stosującej przemoc w rodzinie nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia.

III. OCENA GMINNEGO PROGRAMU PRZECIWDZIAŁANIA PRZEMOCY W RODZINIE NA LATA 2015 - 2020

Zadania programu realizowane były w oparciu o współpracę z:

- Gminnym Ośrodkiem Pomocy Społecznej;
- Gminną Komisją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych;
- Policją;
- Szkołami z terenu gminy Obrowa, gmin sąsiednich jak i Torunia
- Ośrodkiem Zdrowia w Dobrzejewicach;
- Sądem Rodzinnym i Nieletnich w Toruniu;
- Prokuraturą Rejonową Toruń –Wschód;
- Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Toruniu;

W Gminie Obrowo od 2011 roku działa Gminny Zespół Interdyscyplinarny ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, który ma za zadanie monitorowanie zjawiska przemocy domowej, integrowanie i koordynowanie działań przedstawicieli różnych podmiotów działających na terenie gminy, a także specjalistów w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Zgodnie z art. 9a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z dnia 15 września 2015r. poz. 1390) Gmina podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności w ramach pracy w zespole interdyscyplinarnym.

Szczegółowe zadania Zespołu to:

1. diagnozowanie problemu przemocy w rodzinie;
2. podejmowanie działań w środowisku zagrożonym przemocą w rodzinie mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku;

3. inicjowanie interwencji w środowisku dotkniętym przemocą w rodzinie;
4. rozpowszechnianie informacji o instytucjach, osobach i możliwościach udzielania pomocy w środowisku lokalnym;
5. inicjowanie działań w stosunku do osób stosujących przemoc w rodzinie.

W ramach Zespołu są powoływane grupy robocze a do ich zadań należy:

1. opracowanie i realizacja planu pomocy w indywidualnych przypadkach wystąpienia przemocy w rodzinie;
2. monitorowanie sytuacji rodzin, w których dochodzi do przemocy oraz rodzin zagrożonych wystąpieniem przemocy;
3. dokumentowanie działań podejmowanych wobec rodzin, w których dochodzi do przemocy oraz efektów tych działań.

Głównym zadaniem Zespołu jest monitorowanie zjawiska przemocy domowej, integrowanie i koordynowanie działań przedstawicieli różnych podmiotów na terenie gminy, a także specjalistów w zakresie przeciwdziałania przemocy. W ramach Zespołu powoływane są grupy robocze, które zapewniają interdyscyplinary, kompleksowy, uwzględniający potrzeby wszystkich członków rodziny, charakter pracy.

Praca w grupach roboczych opiera się na procedurze „Niebieskiej Karty” i obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli uprawnionych instytucji. Na posiedzeniu tym, członkowie grupy roboczej w obecności zaproszonej osoby dotkniętej przemocą w rodzinie dokonują analizy sytuacji rodziny i wypełniają formularz „Niebieska Karta – C” . Podstawowym zadaniem grupy roboczej jest opracowanie indywidualnego planu pomocy dla osoby dotkniętej przemocą zawierający propozycje działań pomocowych. Indywidualny plan pomocy obejmuje ogół działań podejmowanych przez osobę doświadczającą przemocy domowej w celu poprawy sytuacji życiowej tej osoby i jej rodziny i jest realizowany we współpracy z przedstawicielami ośrodka pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, Policji, oświaty, ochrony zdrowia, kuratorów sądowych i prokuratora.

Przewodniczący zespołu interdyscyplinarnego wzywa osobę, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie na spotkanie grupy roboczej. Spotkania z osobami doświadczającymi przemocy i jej stosującymi nie odbywają się w tym samym miejscu i czasie. Członkowie grupy roboczej podejmują działania w stosunku do osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie, w szczególności: diagnozują sytuację rodziny, przekazują informacje o konsekwencjach popełnianych czynów, motywują do udziału w programach korekcyjno-edukacyjnych, przekazują informacje o konieczności realizacji działań w celu zaprzestania stosowania przemocy w rodzinie.

Działania GOPS

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej jest jednym z realizatorów Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie

Procedura „Niebieskiej Karty” i współpraca pracownika socjalnego są osadzone w obowiązkach wynikających z ustawy o pomocy społecznej. Pracownicy socjalni GOPS w ramach pracy socjalnej podejmowali działania służące poprawie funkcjonowania osób i rodzin. W sytuacjach kryzysowych pracownicy socjalni podejmowali działania na rzecz osób i rodzin. Uczestniczyli we wszystkich posiedzeniach grup roboczych. Udzielali poradnictwa, np. rodzinnego i zawodowego oraz wskazywali miejsca gdzie można uzyskać pomoc prawną, psychologiczną i pedagogiczną.

Informowali o przysługujących świadczeniach i formach pomocy. Pracownicy socjalni systematycznie monitorowali rodziny dotknięte przemocą, w których toczy się procedura „Niebieskiej Karty”, rozładowywali konflikty rodzinne i wspierali osoby dotknięte przemocą. Mobilizowali także osoby stosujące przemoc do podjęcia działań mających na celu zmianę ich postaw i zachowania. Dokumentowali podjęte działania i sytuację rodzin dotkniętych przemocą. Po zakończeniu procedury Niebieskiej Karty, w środowiskach, które tego wymagały pracownicy socjalni nadal prowadzili pogłębioną pracę socjalną. W niektórych środowiskach wprowadzono do rodzin asystenta w celu korekty postaw rodzicielskich i zapobiegania odebrania dzieci z rodziny.

Kierownik GOPS w Obrowie wydał zarządzenie w sprawie ujednoczenia procedur odbioru dziecka z rodziny biologicznej w myśl art. 12 a ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2015 r., poz. 1390) oraz wzorów dokumentów, jakimi posługują się pracownicy socjalni Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Obrowie

Dzięki działalności GOPS został zatrudniony psycholog oraz pedagog, którzy wspierali członków rodzin dotkniętych problemem przemocy, rozwodu, konfliktu czy agresji w rodzinie.

Ponadto pracownicy socjalni w ramach swoich obowiązków wspierali osoby z grupy ryzyka udzielając im szczegółowych wyjaśnień nt. procedury NK i możliwości pomocy gdyby doszło do niewłaściwych zachowań w ich rodzinach.

Uczestniczyli też w wykładach nt. przeciwdziałania przemocy na terenie gminnych szkół.

POLICJA w Zespole Interdyscyplinarnym i procedurze NK

Policjanci w Gminie Obrowo w ubiegłym roku wszczęli najwięcej procedur NK. Współpraca z

Komisariatem Policji w Dobrzejewicach i dzielnicowymi w znacznym stopniu przyczyniła się do poprawy funkcjonowania rodzin i ochrony ofiar przemocy. Dzielnicowi uczestniczyli w Grupach Roboczych i dokumentowali swoje działania. Jak wynika z danych to Policja najczęściej jest tą służbą, która jako pierwsza pojawia się na interwencji i najczęściej rozpoczyna procedurę Niebieskiej Karty. Jednym z wielu obowiązków i zadań nałożonych na policję jest monitorowanie zagrożonych środowisk, wszczynanie postępowań przygotowawczych przeciwko i działań prewencyjnych wobec sprawcy.

Wsparcie PCPR

Rodziny z terenu gminy Obrowo korzystały również ze wsparcia PCPR w ramach realizowanego programu „Rodzina w Centrum” (poradnictwo psychologiczne, prawne, terapia rodzinna, warsztaty –‘moje emocje’, warsztaty wzmacniające kompetencje rodzicielskie, poradnictwo pedagogiczne, mediacje rodzinne, warsztaty socjoterapeutyczne, grupy wsparcia) oraz mogły skorzystać z poradnictwa pedagogicznego w GOPS w Obrowie.

Zgodnie z Art. 6 ust. 4 pkt. 2 Ustawy z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie do zadań własnych powiatu należy między innymi –, *opracowanie i realizacja programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie*”

Od 2018r. Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Toruniu realizuje Program Korekcyjno-Edukacyjny dla sprawców przemocy z terenu powiatu. W ramach współpracy z PCPR, osoby podejrzane o stosowanie przemocy, mogą wziąć udział w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy.

Specjaliści pracujący w obszarze przemocy zgłaszają systematycznie brak zapisów w postanowieniach ze strony Prokuratury i Sądów obligujących sprawców przemocy domowej do udziału w takich programach.

Działania GKRPA

Terapeuta GKRPA w Obrowie uczestniczyła w spotkaniach grup roboczych, a osoby uwikłane w przemoc domową i mające problem z uzależnieniami mogły skorzystać oferty pomocowej w punkcie informacyjno-konsultacyjnym. Certyfikowany terapeuta GKRPA udzielał wsparcia osobom uzależnionym i współuzależnionym, uwikłanym w problem przemocy w rodzinie.

Podnoszenie kwalifikacji

Wszyscy członkowie zespołu interdyscyplinarnego i grup roboczych w celu zwiększenia kompetencji zawodowych brali udział w szkoleniach zorganizowanych przez GOPS w Obrowie, przy współpracy z GKRPA oraz szkoleniach i konferencjach organizowanych przez Urząd

Marszałkowski i Urząd Wojewódzki.

Dzięki pozyskaniu przez GOPS funduszy unijnych pracownicy socjalni mogli skorzystać z superwizji.

Ewaluacja zjawiska przemocy na terenie Gminy Obrowo w latach 2015 – 2020

Tabela nr 1. Ilość prowadzonych procedur „Niebieskiej Karty”

Rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ilość	23	24	32	18	28	27

Powyższe dane wskazują, że w roku 2017 do przewodniczącego Zespołu Interdyscyplinarnego wpłynęło najwięcej procedur „Niebieskiej Karty”.

Tabela nr 2. Ilość zakończonych procedur „Niebieskiej Karty”:

Rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Liczba	24	21	27	29	21	27

W 2016r. odbyło się 107 posiedzeń grup roboczych w sprawie procedur Niebieskiej Karty natomiast w 2017r. odbyło się 156 takich posiedzeń.

W 2018r. członkowie grup roboczych uczestniczyli w 106 posiedzeniach, w 2019r. - 96 posiedzeniach, natomiast w 2020r. odbyło się 78 takich posiedzeń.

Tabela nr 3. Przyczyny zakończenia procedury „Niebieskiej Karty”:

Przyczyna	2015	2016	2017	2018	2019	2020
§18 ust.1 pkt.1	12	8	11	9	9	8
§18 ust. 1 pkt. 2	12	13	10	9	12	19

Jak wynika z powyższej tabeli w ostatnim roku większość procedur „Niebieskiej Karty” była zakończona na podstawie § 18.1. pkt. 2. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” tj. *rozstrzygnięcie o braku zasadności podejmowania działań.*

Tabela nr 4. Instytucje wszczynające procedurę „Niebieskiej Karty”:

Podmioty	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Policja	21	20	27	17	23	23
GOPS	1	3	2	1	3	3
Oświata	1	1	2	0	2	0
Służba Zdrowia	0	0	1	0	0	1
GKRPA	0	0	0	0	0	0

Zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie procedura „Niebieskiej Karty” może zostać wszczęta przez uprawnione podmioty. Wszczęcie procedury „Niebieskie karty” nie jest równoznaczne ze złożeniem zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa z art. 207 § 1 kk, tj. znęcanie się psychiczne lub fizyczne nad osobą najbliższą. Z tabeli wynika, że zdecydowanie największą ilość procedur wszczyna Policja.

Tabela nr 5: Osoby, co do których istnieje podejrzenie, że są dotknięte przemocą w rodzinie:

Wyszczególnienie	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kobieta	19	20	26	15	22	21
Mężczyzna	2	1	0	3	1	0
Dziecko	2	2	4	0	3	6
Rodzic	0	1	2	0	2	1
RAZEM	23	24	32	18	28	28

Z powyższej tabeli wynika, że przemocy najczęściej doświadczały kobiety. Szczególnie niepokojącym zjawiskiem jest podejrzenie stosowania przemocy wobec dzieci, wszczęcie procedury wobec nieletnich do 2019r. utrzymywało się na wyrównanym poziomie, (średnio 2 przypadki w roku, w roku 2018r. nie zgłoszono żadnego przypadku stosowania przemocy domowej wobec dziecka.) ale w 2020r. wzrosło do 6 dzieci.

W 2019r. w GOPS w Obrowie została opracowana i przyjęta Zarządzeniem Kierownika procedura

odbioru dziecka z rodziny biologicznej w myśl art. 12 a ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz wzorów dokumentów, jakimi posługują się pracownicy socjalni Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Obrowie

W Gminie Obrowo w latach 2015- 2019 nie odnotowano żadnego przypadku odebrania dziecka natomiast w 2020r., za zgodą Sądu w związku z bezpośrednim zagrożeniem życia lub zdrowia w związku z przemocą w rodzinie, GOPS w Obrowie umieścił 1 dziecko w spokrewnionej rodzinie zastępczej.

Tabela nr 6. Liczba przekazanych przez Zespół Interdyscyplinarny/grupę roboczą zawiadomień do organów ścigania (Policja, Prokuratura) o podejrzeniu przestępstwa w związku z przemocą w rodzinie.

Wyszczególnienie	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Zawiadomienie do prokuratury	7	5	13	5	3	4

Z analizy wynika, że Grupy Robocze najwięcej zawiadomień o podejrzeniu stosowania przemocy złożyły do prokuratury w 2017r. należy wziąć pod uwagę fakt iż w tym roku do Przewodniczącego ZI wpłynęło najwięcej procedur NK.

Tabela nr 7. Ilość złożonych zawiadomień do Sądu Rejonowego – Wydział Rodzinny i Nieletnich w Toruniu o sytuacji małoletnich dzieci w związku z przemocą:

Rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Liczba zawiadomień	2	7	12	8	6	6

Z tabeli wynika, że o niepokojącej sytuacji małoletnich, w związku z podejrzeniem stosowania przemocy domowej, Zespół Interdyscyplinarny wnioskował o wgląd w sytuację rodziny w każdym roku – najwięcej w roku **2017 -12** razy.

Tabela nr 8. Ilość wniosków skierowanych przez Zespół Interdyscyplinarny do Gminnej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych o podjęcie czynności zobowiązujących do poddania się leczenia odwykowego lub pomocą terapeuty ds. uzależnień:

Rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ilość wniosków	12	10	16	11	17	0

Z analizy tabeli wynika, że w roku 2017 najwięcej osób podejrzanych o stosowanie przemocy domowej zostało zobowiązanych do poddania się leczeniu odwykowemu w warunkach stacjonarnych lub zamkniętym. Liczby te nie odzwierciedlają rzeczywistej liczby osób uczestniczących w terapii indywidualnej u terapeuty w Punkcie Konsultacyjnym GKRPA, (osoby uzależnione i współuzależnione).

Tabela nr 9 Ilość rodzin doświadczających przemocy objętych wsparciem asystenta rodziny:

Rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ilość rodzin	1	4	4	3	1	2

W rodzinach zagrożonych przemocą dochodzi do zaburzeń w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczej, dlatego wymagane jest wsparcie asystenta rodziny. Z analizy tabeli wynika, że od 2015 roku rodziny z NK systematycznie korzystają z tej formy wsparcia – najwięcej rodzin korzystało w latach 2016 – 2017.

IV. DIAGNOZA PROBLEMU PRZEMOCY W GMINIE OBROWO

Rada Gminy Obrowo w dniu 27 czerwca 2014r. Uchwałą NR XL/247/2014 r. przyjęła do realizacji **Strategię Rozwiązywania Problemów Społecznych Gminy Obrowo na lata 2014 – 2020.**

Przeprowadzona diagnoza problemów społecznych wykazała szereg zagadnień społecznych, które dominują w gminie Obrowo. Jedną z kwestii jest problem przemocy w rodzinie.

Przemoc w rodzinie stanowi jeden z poważniejszych problemów współczesnych państw na całym świecie.

Przeciwdziałanie temu zjawisku powinno więc zajmować priorytetowe miejsce wśród zadań organów państwa.

Monitorowanie zjawiska przemocy w rodzinie przez Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Obrowie oraz inne instytucje gminne i pozostałe uprawnione podmioty, spowodowały konieczność wprowadzenia zmian ukierunkowanych na:

- rozwój profilaktyki jako formy działań zapobiegających zjawisku przemocy w rodzinie;
- upowszechnianie informacji o miejscach w lokalnej społeczności, w których świadczona jest pomoc medyczna, psychologiczna, prawna, socjalna oraz zawodowa.
- Prowadzenie w placówkach opieki zdrowotnej wstępnej diagnozy zjawiska przemocy domowej u pacjentów;
- zmianę świadomości społeczeństwa lokalnego;
- skuteczną ochronę ofiar przemocy, w tym szczególnie dzieci;
- zmianę postaw osób stosujących przemoc w rodzinie poprzez motywowanie ich do poddania się oddziaływaniom korekcyjno-edukacyjnym.

Konieczne jest podjęcie działań, zmierzających w kierunku edukacji społecznej, dostarczającej wiedzy o zjawisku przemocy i sposobach radzenia sobie z problemem.

Niezbędne jest również zapewnienie profesjonalnej pomocy interwencyjnej i terapeutycznej, zarówno osobom stosującym przemoc jak i osobom doznającym przemocy, ze szczególnym uwzględnieniem krzywdzonych dzieci

Instytucjonalną działalność na rzecz pomocy osobom i rodzinom, będącym w trudnej sytuacji życiowej, prowadzi Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Obrowie.

Z obserwacji pracowników socjalnych oraz na podstawie analizy dokumentów wynika, że występowanie zjawiska przemocy na przestrzeni ostatnich lat stało się tematem, o którym częściej się mówi. Jednak jest to nadal temat wstydlivy dla rodziny, często zatajany aż do chwili zaistnienia sytuacji drastycznych, połączonych z różnymi rodzajami przemocy.

Na terenie gminy Obrowo pomoc w przeciwdziałaniu przemocy świadczą następujące podmioty: Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej (pracownicy socjalni pedagog/mediator i psycholog), Komisariat Policji, Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych - Punkt Informacyjno-Konsultacyjny dla osób dotkniętych problemem alkoholu (certyfikowany terapeuta), placówki oświatowe (pedagodzy i psychologodzy)

i zakład opieki zdrowotnej, organizacja pozarządowa Stowarzyszenie Pomoc Osobom Niepełnosprawnym „Podaj Rękę”.

Poza terenem gminy, pomoc uzyskać można w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Toruniu ul. Towarowa 4-6, w Kujawsko-Pomorskiej Niebieskiej Linii i u Rzecznika Praw Ofiar dla Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu ul. Juliusza Słowackiego 114, w Prokuraturze Rejonowej Toruń – Wschód w Toruniu przy ul. Grudziądzkiej 45, Sądzie Rejonowym – Wydział Rodzinny i Nieletnich w Toruniu ul. Piastowska 7, w Punkcie Okręgowym Ośrodka Dla Osób Pokrzywdzonych Przepięstwem w Toruniu, ul. Mickiewicza 49-49a.

V. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar przemocy w rodzinie nastawiony jest w głównej mierze na działania profilaktyczne oraz bezpośrednią pomoc osobom doświadczającym przemocy w rodzinie, ze szczególnym uwrażliwieniem na przemoc wobec dzieci.

Profilaktyka prowadzona będzie na 3 poziomach:

1. profilaktyka pierwszorzędowa – adresowana do grup niskiego ryzyka. Obejmuje dwa cele: upowszechnianie informacji na temat przemocy domowej i realizację programów profilaktycznych (edukacyjnych) dla rodziców i dzieci,
2. profilaktyka drugorzędowa – adresowana do grup podwyższonego ryzyka. Celem działań jest ograniczenie głębokości i czasu trwania dysfunkcji;
3. profilaktyka trzeciorzędowa – adresowana jest do grup wysokiego ryzyka. Ma ona na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu przemocowego.

Zasadą nadrzędną programu jest ścisła współpraca z podmiotami świadczącymi pomoc dziecku i rodzinie: GOPS, szkoły, sądy, Policja, służba zdrowia, Komisja Alkoholowa, Prokuratura, PCPR (poprzez wspólną pracę w Zespole).

VI. CELE PROGRAMU

Cel główny :

Zwiększenie skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz zmniejszenie skali tego zjawiska w Gminie Obrowo

Cele szczegółowe:

- 1) Podniesienie świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy w rodzinie;
- 2) profilaktyka w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie;
- 3) Zapewnienie rodzinom, w których występuje zjawisko przemocy w rodzinie, kompleksowej pomocy;
- 4) Dostosowanie istniejącej infrastruktury oraz zasobów na potrzeby działań profilaktycznych lub pomocowych dla ofiar i sprawców przemocy domowej;
- 5) Zintegrowanie środowisk oraz zwiększenie kompetencji zawodowych pracowników jednostek, służb i organizacji, zajmujących się przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie.

VII. ZADANIA PROGRAMU

Cel 1. Podniesienie świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy w rodzinie, realizowany będzie poprzez następujące zadania:

1. upowszechnianie informacji na temat przemocy w rodzinie;
2. prowadzenie akcji informacyjnych na temat zjawiska przemocy w rodzinie oraz możliwości uzyskania pomocy ze strony instytucji gminnych lub innych obejmujących swym działaniem teren gminy.

Cel 2. Profilaktyka w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie realizowany będzie poprzez następujące działania:

1. realizacja programów profilaktycznych;
2. realizacja szkoleń nastawionych na umiejętności wychowawcze rodziców;
3. wspieranie działań profilaktycznych poprzez pozyskanie do współpracy mediatorów

Cel 3. Zapewnienie rodzinom, w których występuje zjawisko przemocy w rodzinie, kompleksowej pomocy, realizowany będzie poprzez następujące zadania:

1. udzielanie natychmiastowej pomocy i wsparcia osobom doznającym przemocy w rodzinie ze szczególnym uwzględnieniem dzieci oraz osób starszych;
2. wspieranie działań osłonowych i pomocy społecznej, zapewniających bezpieczeństwo socjalne ofiarom przemocy domowej.

Cel 4. Dostosowanie istniejącej infrastruktury oraz zasobów na potrzeby działań profilaktycznych lub pomocowych dla ofiar i sprawców przemocy domowej, realizowany będzie poprzez następujące zadania:

1. tworzenie infrastruktury lub dostosowanie istniejących zasobów na potrzeby działań profilaktycznych lub pomocowych.

Cel 5. Zintegrowanie środowisk oraz zwiększenie kompetencji zawodowych pracowników jednostek, służb oraz organizacji. zajmujących się przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie. realizowany będzie poprzez następujące zadania:

1. szkolenia dla osób realizujących zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar przemocy w rodzinie;
2. udział w seminariach, konferencjach i warsztatach, podnoszących kompetencje członków Zespołu i grup roboczych.

VI. REALIZATORZY PROGRAMU

- Urząd Gminy Obrowo, Aleja Lipowa 27, 87-126 Obrowo;
- Komisariat Policji w Dobrzejewicach, 87-123 Dobrzejewice 65
- Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, Aleja Lipowa 27, 87-126 Obrowo;
- Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Toruń ul. Towarowa 2-3
- Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej, 87-123 Dobrzejewice;
- Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Al. Lipowa 27, 87-126 Obrowo,
- Zespół Szkół w Brzozówce, ul. Szkolna 38, 87-123 Dobrzejewice;
- Zespół Szkół w Dobrzejewicach, 87-123 Dobrzejewice;
- Szkoła Podstawowa w Łążynie II, 87-123 Dobrzejewice;
- Szkoła Podstawowa w Obrowie, ul. Szkolna 2, 87-126 Obrowo;
- Zespół Szkół w Osieku nad Wisłą, 87-125 Osiek n/W;
- Sąd Rejonowy w Toruniu - II Zespół Kuratorski, ul. Rejtana 2-4, 87-100 Toruń;
- Prokuratura Rejonowa – Toruń Wschód, ul. Grudziądzka 47, 87-100 Toruń.
- Stowarzyszenie Pomoc Osobom Niepełnosprawnym „Podaj Rękę”.

VII. HARMONOGRAM PROGRAMU

CEL GŁÓWNY: Zwiększenie skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz zmniejszenie

skali tego zjawiska

Cele szczegółowe	Zadania	Działania	Wskaźniki osiągnięcia celu	Realizatorzy	Termin realizacji
Podniesienie świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy w rodzinie	Upowszechnianie informacji na temat przemocy w rodzinie;	Organizacja lokalnych kampanii i programów społecznych na temat zjawiska przemocy w rodzinie i jego skutków.	Liczba zorganizowanych kampanii społecznych Liczba zaangażowanych partnerów. Liczba publikacji np. prasa lub w internecie	GOPS Policja Oświata Zespół Interdyscyplinarny GKRPA	III-IV kwartał 2021r.
	Prowadzenie akcji informacyjnych na temat zjawiska przemocy w rodzinie oraz możliwości uzyskania pomocy ze strony instytucji gminnych lub innych obejmujących swym działaniem teren gminy	Opracowanie i wdrożenie programów informacyjnych w jednostkach gminnych	Liczba kompletów ulotek, plakatów Liczba miejsc, do których zostały przekazane ulotki, plakaty	GOPS Policja Oświata Zespół Interdyscyplinarny GKRPA SPZOZ	II –III kwartał 2021r.
Profilaktyka w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie	Realizacja programów profilaktycznych	Organizacja programu profilaktycznego	Liczba realizowanych projektów Liczba osób, które skorzystały ze szkoleń	PCPR, GOPS	II –IV kwartał 2021r
	Realizacja szkoleń nastawionych na umiejętności wychowawcze rodziców	Wsparcie rodzin z trudnościami w pełnieniu funkcji opiekuńczo wychowawczych poprzez zajęcia tzw. Szkoły Rodzica	Liczba udzielonych porad, Liczba szkoleń Liczba osób, u których wzrosła świadomość nt. prawidłowych funkcji wychowawczych zapobiegających przemocy	GOPS Oświata PCPR	II –III kwartał 2021r.
	Wspieranie działań profilaktycznych poprzez pozyskanie do współpracy mediatorów	Wsparcie rodzin dotkniętych kryzysem i konfliktami	Liczba pozyskanych mediatorów Liczba rodzin, którym udzielono pomocy w formie mediacji	GOPS PCPR	2021r.

Zapewnienie rodzinom, w których występuje zjawisko przemocy, kompleksowej pomocy	Udzielanie natychmiastowej pomocy i wsparcia osobom doznającym przemocy w rodzinie, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i osób starszych	Prowadzenie wsparcia specjalistycznego o interwencje kryzysowe, rozpoczęcie procedury NK Kierowanie do ośrodków wsparcia	Liczba udzielonych porad, interwencji kryzysowej, liczba wypełnionych NK Liczba osób, którym udzielono wsparcia, liczba konsultacji psychologicznych i terapeutycznych	GOPS Policja Oświata GKRPA Zespół Interdyscyplinarny PCPR	2021r
	Wspieranie działań osłonowych i pomocy społecznej, zapewniających bezpieczeństwo socjalne ofiarom przemocy domowej	Prowadzenie poradnictwa socjalnego oraz pracy socjalnej.	Liczba udzielonych porad oraz pracy socjalnej	GOPS	2021r.
Dostosowanie istniejącej infrastruktury oraz zasobów na potrzeby działań profilaktycznych i pomocowych dla ofiar i sprawców przemocy domowej	Tworzenie infrastruktury lub dostosowanie istniejących zasobów na potrzeby działań profilaktycznych lub pomocowych	Dostosowanie świetlicy wiejskiej w Sądzie, punktu w Obrowie do zajęć prowadzonych z ofiarami przemocy i sprawcami przemocy, osobami zagrożonymi przemocą w rodzinie. Współpraca na etapie kierowania sprawców przemocy do programów korekcyjno-educacyjnych.	Liczba punktów porad i zajęć profilaktycznych. Liczba osób skierowanych do programów profilaktyczno-educacyjnych	GOPS PCPR	III i IV kwartał 2021r.
Zintegrowanie środowisk oraz zwiększenie kompetencji zawodowych członków	Szkolenia dla osób realizujących zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar	Diagnozowanie potrzeb szkoleniowych, szkolenia dla członków zespołu i Grup	Liczba szkoleń, liczba uczestników szkoleń, liczba osób przeszkolonych	GOPS Policja Oświata GKRPA Zespół Interdyscyplinarny	2021r.

Zespołu i Grup Roboczych	przemocy w rodzinie	Roboczych Samokształcenie członków zespołu i Grup Roboczych		y PCPR Prokuratura Zespół kuratorski Stowarzyszenie	
	Udział w seminariach, konferencjach i warsztatach, podnoszących kompetencje członków Zespołu Interdyscyplinarnego i grup roboczych	Udział w seminariach, konferencjach i warsztatach członków zespołu i grup roboczych	Liczba szkoleń, liczba uczestników szkoleń, liczba osób przeszkolonych	GOPS Policja Oświata GKRPA Zespół Interdyscyplinarny PCPR Prokuratura Zespół kuratorski Stowarzyszenie	2021r.

VIII. MONITORING I EWALUACJA

„Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie” będzie zarządzany przez Przewodniczącego Zespołu Interdyscyplinarnego we współpracy z Kierownikiem Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej.

W ramach monitoringu Zespół Interdyscyplinarny w Obrowie do końca marca 2022 roku przedstawia sprawozdanie z realizacji niniejszego programu.

IX. FINANSOWANIE PROGRAMU

Źródłem finansowania „Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie dla Gminy Obrowo na rok 2021” są:

1. Środki własne gminy:

- a) będące w budżecie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej,
- b) pochodzące z zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych – GKRPA – (Gminny Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie).

2. Środki pozabudżetowe, pozyskiwane z innych źródeł.